

J. GRUŠO „KARJERISTAI“

„Buvo skundžiamasi, kad mūsų literatūra atitrūkusi nuo gyvenimo. Šiandien tas skundas beprasmiš. Ir proza ir poezija paskutiniais laikais ypačiai tematiką semia iš aktualaus visuomenės gyvenimo. Su Putinu pradėtas lietuviško romano žanras tik vienu Šeinaus *Sigfriedu*... pasišoko į svetimas problemas. Visi kiti romanai gyvena Lietuvos opomis. Vienas užgriebia moderniosios šeimos problemą, kitas — mokytojų luomo, trečias lietuvių „amerikonų“, ketvirtas lietuvių klaipėdiečių likimą. Grušas pasiėmė vadinamųjų visuomenės veikėjų gyvenimą ir pataikė į pačią skaudžiąją šių dienų žaizdą — į karjerizmą. Tas karjerizmas lietuviuose pavirtęs tokiu vėžiu, kad paskutiniais laikais ir spauda ir gyvasis žodis ėmė šaukte prieš jį šaukti, reikalauti padorių žmonių, ieškoti gamtinių ir antgamtinių priemonių asmenybės sudaryti.

Šitokia medžiaga rašytojui pravarti, nes patraukli, net iš dalies pikantiška. Bet dar labiau pavojinga, nes lengva pasiduoti pačiam autoriui subjektyviai kasdieninio gyvenimo nuotaikai, ją perdėti, neteisingai nušviesti. Ar išvengė Grušas to pavojaus?

Autorius rodo tikrai skurdų Lietuvos dvasinį veidą. Prie gerų norų oficialiai valdančių žmonių prisiplakę tiekios karjeristų, kad jie yra apnuodiję visą atmosferą. Kur tik jie prisielia, padorieji žmonės dūsta, trokšta; asmenybė menkėja, žmogus virsta skarmalu. Kas nori tą karjerizmo atmosferą pravėdinti — suminamas, sunaikinamas. Ir Puškino pasakymą apie Gogolio atvaizduotą Rusiją peršasi parafrazuoti mūsų dienoms: „Dieve, kokia skurdi mūsų Lietuva“.

Tačiau autorius nėra nuotaikos sutirštinęs, perdėjęs. Atvirkščiai, jis net per daug idealistas, rodydamas, iš kur pas mus tiek karjerizmo. Jo karjeristai nėra lietuviškos žemės padaras. „Demokratinio“ režimo karjeristas Murza yra išaugęs Rusijoje ir iš ten parsinešęs visą dvasinį nihilizmą. „Tautinio“ režimo karjeristas Nikolskis yra išsigimusių Lietuvos aristokratų atstovas, dvarininkėlis. O lietuviško kaimo vaikai (Domantas, Kraujelis) yra sveikos prigimties, tiktai tie karjeristai juos morališkai ar fiziškai sulamdo, sužudo.

Autorius nėra pesimistas dėl Lietuvos ateities. Nors karjerizmo užtroškinti vieni žūva (Kraujelis, Domantienė), bet kiti išlaiko savo asmenybės bent pačius branduolius (Domantas), tretieji visiškai atsistoja ant kojų (Būtautaitė). Galų gale ir patys karjeristai išplaukia ar išplauks į paviršių. Net konstruktyviai parodo autorius, kokiose sąlygose asmenybė gali išlikti savarankiška, susidaryti plačius horizontus, nepaisydama siautėjančių karjeristų. Viena iš tų sąlygų — išsimušti lietuviui inteligentui iš valdininko kėdės, kur jis vis kitiems tarnauja. Dar nuo baudžios laikų lietuvis papratęs kitiems dirbti. Jeigu ne ponui, tai valdžiai. Iš tokio žmogaus, kurio likimas pareina nuo viršininko ar nuo valdančios partijos malonės, sunku laukti savarankiškos iniciatyvos žmonių — kūrėjų. Reikia prasimušti į laisvas profesijas, kur pats žmogus sau būtų užtikrinęs rytojaus dieną ir būtų laisvas su savo įsitikinimais (Būtautaitė!).

Negalima neigti, kad šitokia ideologija yra sveika ir pozityvi. Taigi Grušas išvengė to pirmo pavojaus: jo veikalo nuotaika be pagiežos, tik su skausmu, retkarčiais su švelnia ironija, su pragiedruliais ir konstruktyvia idėja ateičiai.

Antras pavojus tokią aktualią medžiagą pasirenkant – lengva literatūros veikalui išvirsti reportažu, kada autorius kopijuoja gyvenimo faktus, bet nesuranda išvidinio tų faktų dėsningumo; nesuranda principo, vedamosios idėjos, pagal kurią iš gausybės gyvenimo faktų galėtų išsirinkti tik tuos, kurie reikalingi harmoningai ir organiškai veikalo visumai.

Grušas to pavojaus apskritai išvengė. Jis pajėgė pakilti aukščiau dienos įvykių. Jis medžiagą apvaldė, surado vedamąją idėją – kad visų tų negerovių ar gerovių šaltinis yra žmogaus asmenybės taurumas. Lietuvoj skurdu, nes asmenybė sunyko. O kad Lietuva atsigaulyt, Domanto žodžiais betariant, „Lietuvai reikia sąžiningų ir teisingų žmonių. Lietuvai reikia asmenybių“ (111 p.). Programos, partijos tada tik reikšmingos, kada jų laikosi tie, kurie jas skelbia. Bet jos – popierius, kada patiems skelbėjams jos tiktai firma.

Šitokią idėją dedant veikalo pasaulėvaizdžio pagrinde, autoriui svarbu ne išorinis visuomenės gyvenimas, bet dvasia, psichologija. Ir visai suprantama, kodėl vaizduodamas pirmoje romano dalyje „demokratinio“ režimo laikus, rinkimų akcijai tėra skyręs vos pusę lakštelio, o įžengdamas antroje dalyje į „tautinio“ režimo laikotarpį, patį sukilimą tėra pažymėjęs tik dviem žodžiais. Niekur nemini nei krikščionių demokratų, nei liaudininkų, nei tautininkų vardų, niekur nedėsto jų ideologijos, nes ne tai svarbu. Tiesa, randi pasakojamus įvykius tikrai buvus, jauti tikro lietuviško karjerizmo realiuosius faktus: kyšius statybų darbuose, spekuliaciją tautiečių idėjom, staiga išdygstančius veikėjų rūmus ir vilas, jubiliejų dovanas viršininkams, šalinimą iš

tarnybos kitaip manančių žmonių, vertimų į partiją rašytis, užkulisinės ponių intrigas ir protekcijas, jaunų ekstremistų kurstymą į aktyvumą, politines klikas, net atentatus. Šeimos gyvenime — abortus, susidėjimą su svetimom žmonom. Tačiau tie įvykiai taip apibendrinti ir suvisuotinti, kad jie atrodo padaras ne vienos ar kitos mums pažįstamos grupės, bet tam tikro režimo, vienaip ar kitaip palankaus karjerizmui. Šito apibendrinimo, suvisuotinimo daugiau yra pirmoje romano dalyje. Ir suprantama: tolesnis laikas; visuo menės gyvenimas jau lengviau sekti iš perspektyvos. Antroje dalyje jauisti daugiau konkrečių realių faktų. Ji ir yra silpnesnė; čia vienur, čia kitur šmėkštelį fejetoniškai traktuota medžiaga (posėdis dėl ministerio jubilėjaus, — tiesa, dar iš pirmos dalies galo posėdis pas žurnalistą Butkų).

Apibendrindamas autorius ne tikrai beletristiškiau į dalyką pažvelgė, bet ir išvengė pamfletų, kuris galėtų kai ką įžeisti. Vengdamas išorinio gyvenimo, išvengė ir pavojaus žymiau suklysti tuose šiaip publikai gerai pažįstamuose gyvenimo konkrečiuose faktuose. Nenukrypdamas į visuomeninio gyvenimo smulkmenas, autorius eina tiesiog į savo tikslą: parodyti karjerizmo dvasią ir jos įtakoje deformuojančią asmenybę.

Tų karjerizmo atstovų romane randam kelis, bet kiekvienas kitoks. „Demokratinio“ režimo karjeristas Murza yra politikas; karjeristas, kuris remiasi savarankišku imponavimu masėms. Likvidavus politinio veikimo laikus, karjeristai politikai persiorientuoja į ekonomines sritis. „Tautinio“ režimo laikais ir išplaukia tokis ekonomistas Nikolskis, kuris savo karjerą paremia pataikavimu ne masėm, bet asmenims, bet kadangi vyrai valdo pasaulį, o vyrus moterys — tai ir pareina tokių karjeristų likimas nuo pataikavimo ponioms (Lepšienė). Dėl to jie be savito veido, be įsitikinimų, be asmenybės. Jie samprotauja: Lietuvos

nebuvo ir vėl gali nebūti, o mums visados reiks gyventi. Tie karjeristų tipai yra jau susiformavę — statiški. Bet autoriui svarbiau ne patys karjeristai vaizduoti, kiek tie žmonės, kurie jų įtakoje, toje karjerizmo atmosferoje, deformuoja savo asmenybę. Tų karjerizmo aukų charakteriai yra dinamiški. Autorius nuosekliai seka ir pagrįstai dėsto jų evoliuciją, sukurdamas visą eilę psichologinių dramų (Domanto, Kraujelio, Būtautaitės, Domantienės). Kiekvienas šių veikėjų vis kitoks, kitokia ir kiekvieno drama. — Domantas idealistas, iš kaimo kilęs inteligentas. Jo tragedija — karjeristų veikiamas, jis ne tik pašalinamas iš tarnybos, bet svarbiausia netenka palaipsniui savo idealizmo; išsaugoja tik viena — savo įsitikinimų niekam neparduoda. — Visai kitokis tipas yra Kraujelio, ir kitokia jo drama. Jis skurdžiaus sūnus, į gyvenimą mušęsis visomis keturiomis; dėl to energingas, aktyvus — Domantas pasyvus. Gyvenimo skriaudžiamas jis kitaip reaguoja: pajunta žmonėms neapykantą ir norą atkeršyti — Domantas pasitraukti, užsidaryti vienumoje. Jis žino einąs klaidingu keliu, bet negali susilaikyti, nes griauti jam vienintelis belikęs malonumas. Bet jis nėra tik griovimo demonas, ir kada autorius atskleidžia jo prisirišimą prie idealisto Domanto, jo savotišką heroizmą, žudant kitą ir pačiam žūvant, padaryti kitus laimingus, kada pamatai mirties akivaizdoj prabilusį jo norą gyventi — jo paveikslas daro labai žmogiškas ir gilus. Autoriui pasisėkė surasti ir būdą atskleisti jo asmenybės dramai, kad vis daugiau ir daugiau juo susidomi ir nuoširdžiai nori jį užjausti. Ypačiai gerai jo charakteris atsiskleidžia dialoguose.

Vėl kitaip į karjerizmą reaguoja moteris, miestietės duktė, socialistė, pašalinta iš tarnybos ir griebusis prekybos — ta moteris generolas Būtautaitė. Jos evoliucijoj matyt, kaip to generolo nemoteriškieji kampuotumai šlifuojasi, ir pamažu susidaro vidutiniškas savarankiškos moters tipas. —

Visai priešinga Domantienė, kilusi jau iš valdininkų šeimos, be idealų, bet su natūralia moteriška siela, gavusi iš aplinkumos tik karjeros norą. Jos visa istorija, kaip susidūrus su karjeristu Murza pamažu modernėja blogąja prasme: pradėjus nuo papirosų, eina į tolimą flirtą su svetimais vyrais, baigia abortais, išsiskyrimu, ir pagaliau nuo tos moderniškios operacijos miršta. Domantienė ne pati karjeristė, bet karjeristinės atmosferos auka. Ir autoriui gražiai pasisekė apgaubti pasigailėjimo, tylios užuojautos nuotaika.

Suminėta čia tik keletas svarbiausių charakterių. Jų yra ir daugiau. Bet daug užgriebdamas ir norėdamas parodyti kiekvieno dramą dar skyrium, tokio tūrio veikale autorius visiškai negali visų tų žmonių detalai išryškinti. Dėl to kai kurie charakterizuoti schematiškai. Kur schematiška — ten logiškai taisyklinga, tvarkinga, bet neužtenkamai gyva; ten kaulai be raumenų. Mažiau ryškūs yra Nikolskis, Lapšienė, Butkus, net iš dalies Būtautaitė, užtenkamai gyvi Kraujelis, Domantienė, Domantas, net ir Murza.

Tų asmenų individualios dramos supintos gana nuosekliai ir įtikinamai plėtojama intriga, nors ir nestipria, kaip ir daugumas mūsų kitų romanų. Tačiau jos visai pakanka, kad skaitytum susidomėjęs.

Stilius nežodingas, bet lengvas, gana taisyklingas, paprastas be jokių manierų, kaip paprastai rašo jau brendę rašytojai.

Juozas Grušas: *Karjeristai*. Romanas. Sakalas, 398 psl. Kaina 4,50 lt.